

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМУНІКАНТІВ У КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

*Войцехівська Наталія Костянтинівна,
канд. філол. наук, докторант
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України*

У статті зроблено етимологічний аналіз лексеми "конфлікт" як вияву ворожнечі, суперечки, протистояння. Згідно з таким підходом конфліктний діалогічний дискурс аналізується як "комунікативний бій", а його учасники – як комунікативні вороги/супротивники, що користуються широким спектром засобів впливу один на одного заради досягнення власної мети.

Ключові слова: конфлікт, діалогічний дискурс, мовець, "комунікативний двобій", комунікативний опонент/супротивник.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних лінгвістичних дослідженнях однією з провідних є теза про важливість ефективного, злагодженого міжособистісного спілкування. Запорукою успішної комунікації є дотримання співрозмовниками правил мовленнєвої і немовленнєвої поведінки: повага до діалогічного партнера, його поглядів та інтересів, уникання можливих протиріч, конфліктів і суперечок. У зв'язку з цим актуальним є вивчення конфліктного діалогічного дискурсу, що визначається як інтеракція з порушенням принципів комунікації та соціальних механізмів регуляції і координації. В його основі перебувають два комуніканти, що знаходяться в певних взаємовідносинах і мають певні наміри стосовно акту інтеракції.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Комунікативні партнери є важливою складовою будь-якого акту спілкування, без яких, власне, це спілкування не існує. Проблематика адресантно-адресатних відношень широко представлена в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників: М. І. Венгринюк, О. П. Воробйової, О. В. Ємельянової, Т. А. Крисанової, Т. В. Радзівської, М. Ю. Шевченко, Н. Д. Арутюнової, Н. П. Вольвак та ін.

На відміну від класичного уявлення про адресата як пасивного учасника процесу комунікації, що несуттєво або зовсім не впливає на ініціатора спілкування, сучасні дослідження пропонують інтерактивну модель спілкування, що розглядає учасників діалогу як рівноправних партнерів [Венгринюк 2006; Воробьева 1993]. Такий підхід зумовив не лише поглиблене вивчення адресата, але й залучив до аналізу інших отримувачів інформації (слухачів або сторонніх інтерактантів) або віддаленіших осіб (телеглядачів, радіослухачів, читачів тощо) [Воронцова 2004; Кларк 1986].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті. Однак у конфліктному діалогічному мовленні мовці не завжди є рівноправними: у суперечці, як відомо, має місце маніпуляція співрозмовником, перехоплення ініціативи, порушення норм ввічливого спілкування тощо. Це наштовхує на припущення про особливий статус мовців у конфліктній комунікації, що і є метою цієї розвідки. Об'єктом досліджен-

ня є конфліктний діалогічний дискурс; а його предметом – фактор адресата та адресанта в конфліктному спілкуванні. Наукову новизну обраної проблеми обумовлено необхідністю створення цілісного уявлення про мовців-опонентів у конфліктно спрямованому діалозі, а також необхідністю уточнення відношень мовця й отримувача у процесі продукування й інтерпретації повідомлення. Результати такого дослідження будуть внеском у проблеми комунікативної лінгвістики, теорії дискурсу; сприятимуть опису закономірностей розвитку та функціонування мови в соціумі, розумінню особливостей комунікативної поведінки в умовах ускладненого діалогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Мовець/адресант і слухач/адресат – це носії соціальних і комунікативних ролей та его-станів, поточних станів свідомості, когнітивних, духовних, психологічних та інших чинників [Бацевич 2004, 348]; це сформовані особистості зі своїм характером, смаками, симпатіями й антипатіями, рівнем освіти і віком, моральними цінностями, соціальним статусом тощо в конкретний момент дійсності, у конкретних умовах спілкування, у певному оточенні; це мовні особистості, що несуть у собі особистий досвід знань, думок, переваг, оцінок, відношень.

У конфліктному спілкуванні співрозмовники мають певні особливості: їхні комунікативні дії спрямовані на пряме або побічне блокування цілей, намірів чи інтересів співрозмовника та здійснення власних. У зв'язку з цим конфліктний діалог виступає зіткненням співрозмовників, станом їх протиборства, незбігом інтересів, думок, комунікативних намірів, розходженням у розумінні або оцінці ситуації та виникненням антипатії один до одного. Не випадково слово *конфлікт* (запозичене українською мовою через німецьке посередництво (нім. *konflikt*) [ЕСУМ 1985 (2, 560)]) походить від латинської лексеми *cōnflīctus* зі значенням "зіткнення, удар; боротьба, бій". Отже, "генетично поняття конфлікту пов'язане із уявленням про удар, побиття, битву" [Ермолаєва 2005, 58], ворожнечу.

Як відомо, непрямий спосіб запозичення "спричиняє до того, що значення слова може зазнавати суттєвих змін" [Фролова 2008, 112]. Так, в українській мові стало поширеним переносне, вторинне значення конфлікту: "вияв, маніфестація розбіжних інтересів, протилежних поглядів, загострення суперечностей" [ЕСУМ 1982 (2, 732)]; "зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка; // ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички; // суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору" [СУМ (4, 274)]. Широко вжитку зазнали поняття *психічного конфлікту* як внутрішніх суперечностей у психіці особи, суперечливих тенденцій, настанов та емоцій [ВТССУМ 2005, 570]; та *ситуаційного конфлікту* як суперечностей між особою і зовнішніми обставинами або оточуючими людьми [ВТССУМ 2005, 570].

Конфлікт – не лише фізична, але й комунікативна "боротьба, битва, війна" із своїм опонентом – "ворогом", "не-другом" – за свої інтереси, погляди, переконання (протилежні інтересам, поглядам, переконанням мовця-опонента). Опозиція ворога ("чужого") та не-ворога ("свого") є дуже давньою – вона проявляється вже на етапі

формування родоплемінних союзів – та пов'язана з навішуванням слов'янами негативних ярликів на більшість сусідніх племен. Яскравою ілюстрацією цієї думки виступає лексема "німець/німці": *німець* – "людина німецької національності; [будь-який іноземець із Західної Європи, який не знає слов'янських мов]"; др. *нѣмьць* – "людина, що говорить невиразно, незрозуміло; іноземець; німець"; стсл. *īѣмь*, *ъ*, "тс."; псл. *нѣтьсь* "чужоземець" (букв. "той, хто говорить незрозумілою мовою"), утворене від *нѣть* "який заїкається, говорить невиразно, незрозуміло, німий" [ЕСУМ 2003 (4, 99)]. Німеччина та німці – не є самоназвами (мешканці Німеччини йменують себе *Deutsche*); це спільнослов'янське утворення, значення якого полягає у відторгненні та приниженні: "німі" чи "не ми".

Протиставлення "ми – вони", "свої – чужі", "люди – дикуни", "мовці – німці (німі)" тощо є прикладом простого способу самоідентифікації. У первісній історії людства, згідно з Б. Ф. Поршнєвим, "першим актом соціальної психології потрібно вважати появу в голові індивіда уявлення про «них»... Тільки відчуття, що є «вони», породжує бажання самовизначитися стосовно до «них», відособитися від «них» у ролі «ми»" [Поршнєв 1979, 81].

Опозиція "свій – чужий" належить до низки найважливіших, позаяк структурує світ, суспільство, має велике значення у вивченні та моделюванні комунікативного простору. Такі ментальні опозиції мають онтологічне коріння. В індивідуальній, повсякденній свідомості простежується тенденція до ототожнення "свого" або з емотивно нейтральною нормою, або з позитивною оцінкою. "Чуже"/"чужий", у свою чергу, здебільшого оцінюється нейтрально чи негативно [Сахно 1991, 97]. Мовні одиниці на позначення чужинців (не-нас) мають негативне ціннісне наповнення, що відображене в їхньому загальному пейоративному позначенні [Дубчак 2009, 13]. Зокрема "чуже" і "чужі" асоціюються з поняттями ворога, антигероя, зла, несвободи, тоталітаризму, ненависті, смерті, дикості, слабкості, регресу тощо, в основі яких лежить незбіг світоглядних, морально-етичних, ідеологічних тощо настанов і преференції різних соціальних підгруп/субкультур чи їх окремих представників, що ідентифікуються як приналежні до цих підгруп/субкультур [Кузик 2011, 489].

З цього логічно випливає, що діалогічні партнери в умовах конфліктного спілкування стають комунікативними ворогами, опонентами. Образ комунікативного супротивника (ворога у комунікативному двобою) "формують такі антицінності, як небезпека, пасивність, обман, неефективність, регрес" [Кузик 2011, 494] та ін. У дискурсі мовці діють на шкоду один одному, завдаючи моральної шкоди та реалізуючи власні інтереси й мету. Оскільки основним для опонентів є досягнення цілі будь-якими мовними засобами, "конфліктний репертуар ... досить багатий: від прямої образи до приниження честі та гідності співрозмовника" [Білоконенко 2008, 68]. Широко вживається лексика з негативною оцінкою фізичних, розумових здібностей діалогічного партнера, його національності, гендерної, вікової ознаки, соціального статусу, професії, манери поведінки, поглядів, інтересів та ін. Комуніканти створюють суперечки, провокують один одного на деструктивні дії, вдаються до обвинувачень, погроз, інвективи, маніпуляції, насмішки, немилосердного глуму.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, конфліктний дискурс, а також поняття "конфлікт", що лежить в його основі, асоціативно пов'язані з війною, (збройним) протистоянням, ворожнечею, сутичкою, внутрішньою чи зовнішньою боротьбою, сваркою, суперечкою тощо, що має місце між своїми та ворогами (не своїми, чужими, не нами). У конфліктному діалогічному дискурсі образ ворога асоціюється з мовцем-опонентом, з яким вступають у суперечку з метою "виграти" її: досягти реалізації власної мети та перешкодити задоволенню інтенцій комунікативного партнера. Перспективним є створення моделі конфліктної комунікації, до складу якої входять мовці-опоненти.

Войцеховская Н. К., канд. филол. наук, докторант

Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины

Характеристика коммуникантов в конфликтном диалогическом дискурсе

В статье проведен этимологический анализ лексемы "конфликт" как проявления вражды, спора, противостояния. Согласно такому подходу конфликтный диалогический дискурс анализируется как "коммуникативный бой", а его участники – как коммуникативные враги/противники, пользующиеся широким спектром средств манипуляции и влияния друг на друга ради достижения собственной цели.

Ключевые слова: конфликт, диалогический дискурс, говорящий, "коммуникативный поединок", коммуникативный оппонент/противник.

Voitsekhivska N. K., Ph.D., Doctoral Student

Ukrainian National Academy of Sciences, O. O. Potebnia Institute of Linguistics

Characteristics of Communicants in the Conflictive Dialogical Discourse

The present paper considers the conflict dialogical discourse through the etymology of the term "conflict" and defines it as an expression of hatred, strife and confrontation. According to this approach, in the conflict discourse its participants act like communicative enemies/opponents who use a wide range of means to influence on each other to achieve their own intentions.

Key words: conflict, dialogical discourse, communicant, "communicative duel", communicative opponent.

Література:

1. Бацевич, Ф. С. Смысл: сущность і сфери вияву в мові / Ф. С. Бацевич // Вісник Львів. ун-ту. – Серія "Філологічна". – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 346–353.
2. Білоконенко, Л. А. Мова міжособистісних конфліктів персонажів повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка "Украинские дипломаты" / Л.А. Білоконенко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2008. – Вип. 2. – С. 64–69.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
4. Венгринюк, М. І. Адресат у художньому тексті (на матеріалі української прози ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / М. І. Венгринюк. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
5. Вороб'єва, О. П. Текстовые категории и фактор адресата / Ольга Петровна Вороб'єва. – К. : Вища школа, 1993. – 200 с.
6. Воронцова, Н. Г. Функціональна парадигма комунікативних стратегій реципієнта-аусайдера / Н. Г. Воронцова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2004. – № 10. – С. 67–76.
7. Ермолаева, Е. Н. Концепт CONFLICT и его объективация в лексико-семантическом пространстве современного английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / Ермолаева Елена Николаевна. – Кемерово, 2005. – 212 с.
8. Дубчак, О. П. Концептуальна опозиція "свій" – "чужий" в українській мовній картині світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. П. Дубчак. – К., 2009. – 24 с.

9. Кларк, Г. Г. Слушающий и речевой акт / Г. Г. Кларк, Т. В. Карлсон // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 270–321.
10. Кузик, О. А. Особливості лінгвістичного моделювання ідеології зовнішнього ворога у сучасній англomовній пресі / О. А. Кузик // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 488–495.
11. Поршнев, Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М., 1979. – 232 с.
12. Сахно, С. Л. "Свое – Чужое" в концептуальных структурах / С. Л. Сахно // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 95–101.
13. Словник української мови : в 11-ти т. / Редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4 (І–М). – 1973. – 840 с.
14. Фролова І. Є. Термінологізовані значення іменника *CONFLICT* в сучасній англійській мові / І. Є. Фролова, І. В. Жарковська // Вісник СумДУ. – Серія "Філологія". – № 1. – 2008. – С. 111–117.
15. Етимологічний словник української мови : в 7-ми тт. / Редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1983 – . – Т. 2. (Д–Копці). – 1985. – 570 с. – Т. 4 (Н–П). – 2003. – 653 с.
16. Етимологічний словник української мови : у 2-х тт. / Укл. Ярослав Рудницький. – Т. 2 (Д–Б). – Оттава : Українська могилянська-мазепинська академія наук, 1982. – 1128 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14